

STUDIE/STUDIES

Orální historie v oku hurikánu. Reflexe terénního výzkumu koronavirové krize v České republice a v zahraničí¹ / Oral history in the eye of the storm. Reflections on field research of the coronavirus crisis in the Czech Republic and abroad

Miroslav Vaněk a Jana Wohlmuth Markupová

Abstrakt

Článek přináší první reflexi terénního výzkumu koronavirové krize v České republice a nabízí taktéž přesahy do zahraničí. Nejprve charakterizuje motivace autorů, kteří se orální historii dlouhodobě věnují, dále popisuje tři typy pramenů, které se jim díky spolupráci se studujícími a absolventy navazujícího magisterského programu Orální historie – soudobé dějiny na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy podařilo od března 2020 získat. Jedná se především o deníkové zápisy z období vyhlášených nouzových stavů v ČR, fotografie, zachycující každodenní život v pandemii, a sbírku orálně-historických rozhovorů. Na závěr autoři nabízejí vhlad do zahraničního kontextu jejich činnosti.

Abstract

The article presents the first comprehensive reflections on the field research of the coronavirus crisis in the Czech Republic and also offers overlaps abroad. First, it characterizes the motivations of authors who have been studying oral history for a long time, then describes three types of sources that they have managed to obtain since March 2020 thanks to cooperation with students and graduates of the Master's study program Oral History – Contemporary History at Faculty of Humanities, Charles University. These are mainly diary entries from the period of declared State of Emergency in the Czech Republic, photographs depicting

¹ Tato studie vznikla jako jeden z výstupů projektu „Byli jsme před koronou, budeme i po ní... Proměny metodologických aspektů (distančního) vedení rozhovorů v rámci společenskovědního výzkumu v období krize Covid-19 (březen 2020 – současnost)“, jejímž řešitelem je Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., a který byl finančně podpořen Akademií věd ČR v rámci programu Strategie AV 21: Paměť v digitálním věku.

everyday life in a pandemic and a collection of oral-history interviews. Finally, the authors offer insight into the foreign context of their activities.

Klíčová slova: Orální historie; soudobé dějiny; pandemie; covid; krize.

Key words: Oral history; contemporary history; pandemic; covid; crisis.

Úvod

Po patnáct měsíců trvající a dosud nekončící pandemie na území ČR představuje čím dál větší zátěž pro každého z nás, už jen proto, že se jedná o zcela bezprecedentní epidemiologickou událost. Navíc událost, kterou u nás nikdo nikdy nezažil, a tudíž chybí jakákoli zkušenost. V jednom okamžiku se změnil každodenní život všech obyvatel České republiky, podobně jako je tomu ve většině států světa.²

Každý z nás prožívá pandemii jinak. Někteří se drží v ústraní, jiní se snaží pomáhat. Ačkoliv dnes všichni žijeme nejaktuálnější současností, předpověďmi, tabulkami a grafy o počtu nakažených, uzdravených, naočkovaných, reprodukčním číslem R, počty spoluobčanů v nemocnicích, bohužel ale i počty těch, kteří nemoci podlehli, je mnohým jasné, že je (bylo již před rokem) potřeba myslet i na budoucnost. Co máme na mysli? Především fakt, že je nutné shromáždit všechny dostupné subjektivní informace od lidí žijících dnes v této zemi, paměť spoluobčanů, kteří pandemii zažívají den co den na „vlastní kůži“. To je samozřejmě obrovská výhoda, neboť můžeme zachytit nejnějnější a velmi emoční popis této éry, respektive vlastního jednání v kulisách doby, a zároveň se pro budoucí analýzu a interpretaci jedná i o metodologický oříšek (chybějící odstup od určitého děje, kdy ani netušíme, jaké následky bude tato krize mít).

Nelze pominout skutečnost, která se sama nabízí. Důslednou analýzou sebraných vzpomínek pamětníků současné „koronakrize“ se lze, jak věříme, na případnou obdobnou pandemickou událost, kterou si samozřejmě nepřejeme, po všech stránkách lépe připravit. Bezpochyby je současný pandemický prožitek mnohem drsnější, protože skutečnou realitou než jakýkoli, byť třeba 3D a Oscary ověřený hollywoodský biják o smrtícím viru zaneseném k nám buď z vesmíru, nebo z daleko bližší Asie, Číny, jako je tomu v poměrně realistickém filmu *Nákaza*, který by se mohl stát jakousi předlohou dnešní skutečnosti.³

² Podle World Health Organization (WHO) byl virus poprvé identifikován v prosinci 2019 v čínském Wu-chanu. Světová zdravotnická organizace vyhlásila v lednu 2020 propuknutí globální zdravotní nouze, následně v březnu 2020 WHO vyhlásila světovou pandemii. Do 30. dubna 2021 (odevzdání rukopisu) bylo ve 192 zemích celkem potvrzeno 150 110 310 případů nakažených, z toho 3 158 792 úmrtí, připisovaných covidu-19. World Health Organization. WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. [Online] Dostupné z URL: <https://covid19.who.int/> [Cit. 2021-04-30].

³ Česko-Slovenská filmová databáze. *Nákaza*. [Online] Dostupné z URL: <https://www.csfid.cz/film/273515-nakaza/prehled/> [Cit. 2021-04-30].

Jedním z prostředků v cestě k načrtnutému poznání soudobé historie se může stát orální historie, která prostřednictvím rozhovorů s pamětníky – neboli narátory – zachycuje jejich subjektivní vzpomínky, prožitky a pocity. V dobách různých krizí, pandemií či přírodních katastrof nabývá právě orální historie na naléhavosti. Ukázalo se to například již ve třicátých letech minulého století ve Spojených státech amerických, kdy v době Velké hospodářské krize byly díky orálně historickým rozhovorům v rámci *Federal Writer's Project (FWP)* zaznamenány její dopady na obyvatelstvo napříč regiony, profesemi i etniky.⁴

Americký projekt realizovaný pře 90 lety nás implicitně inspiroval i v našem probíhajícím „covidovém“ projektu. O podobnou reflexi jako svého času FWP vlastně usilujeme i v současné době. Oficiální události, tabulky a grafy, stejně jako mediální zamyšlení kolegyně a kolegů z oborů, které do zvládnutí pandemie promlouvají, bude poměrně jednoduché s odstupem času vyhledat, ale každodenní pocity kohokoli z nás nikoli. Z praxe víme, že čas je mnohdy milosrdný (i ve vzpomínkách na oběti na životech, včetně těch koronavirových, i nejobleštnější hrany se časem alespoň částečně zaoblí a zbude jen pietní vzpomínka k zemřelému), čas je ale naopak nemilosrdný, pokud jde o vlastní současné každodenní vzpomínky a hodnocení probíhající epidemie. Právě dennodenní zápolení s virem, často velmi stereotypní, po čase splyne jen do obecnější vzpomínky na těžké či zlé časy.

Rozhodnutí

Někdo šel na počátku pandemie na jaře 2020 roušky, jiný pomáhal nemocným, další v distribuci potravin starším spoluobčanům. Jakýmsi „heslem dne“ se stalo být užitečný svému okolí. Jak ale být užiteční a zároveň využít své profesní znalosti? Bez dlouhého váhání jsme se jako orální historici rozhodli. Využijeme své kvalifikace odborníků na kvalitativně pojaté výzkumy a budeme se věnovat lidské subjektivitě v době „koronakrize“.

Hlavními partnery se nám stali studující a posléze absolventi našeho navazujícího magisterského programu Orální historie – soudobé dějiny (dále též OHSD) na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy. Postupovali jsme

⁴ *Federal Writer's Project* měl, krom jiného, v době Velké hospodářské krize třicátých let přinést možnost výdělků alespoň zlomku z tisíců nezaměstnaných „intelektuálů“. FWP se stal doslova „hladovou zdi“ pro téměř 7000 historiků, novinářů, muzejníků a archivářů (tazatelé si přišli na 80 USD na hlavu měsíčně). Hlavním výsledkem sběru, mezi lety 1936–1939, se kromě sepsání proslavené edice průvodců po jednotlivých státech Unie (*American Guide Series*) staly záznamy vzpomínek lidí nejrůznějších profesí, etnické příslušnosti i regionálního původu. Tak byly např. zachyceny tradice a vzpomínky lidí napříč celými Státy, od příslušníků indiánských kmenů Středozápadu, přes dělníky pracující v továrnách na Východě až po bývalé otroky a jejich majitele z postupně mizejícího světa „starého“ amerického Jihu. THOMPSON, Paul, BORNAT, Joanna. *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford : Oxford University Press, 2017. ISBN 978-0-19-933546-6, s. 55.

přítom – zpočátku spíše intuitivně – ve třech fázích podle toho, zda a případně jaký sociální kontakt zvolená metoda zaznamenání subjektivních zážitků vyžaduje.

I. fáze: deníky

V prvé řadě jsme studenty prvních ročníků požádali o zprostředkování vlastních subjektivních vzpomínek. Studenty jsme vyzvali, aby si psali deník. Dobrovolníci (zpočátku jich bylo 30) si každý den, po dobu vládou nařízeného nouzového stavu pro území České republiky z důvodu ohrožení zdraví v souvislosti s prokázáním výskytu koronaviru (SARS CoV-2), od začátku nouzového stavu (13. 3. 2020) až do jeho předpokládaného konce (17. 5. 2020) zapisovali poznámky o prožitém dni (různé míře stresu, naději, klidu v kruhu rodiny, obavách, starosti o své blízké či o zaměstnání atd.). Reflektovali rovněž role médií či politické scény, a to jak ústředních orgánů, tak i těch regionálních. Po vyhlášení druhého nouzového stavu jsme výzvu k zapisování deníkových záznamů dvakrát zopakovali. Ve druhé vlně se do psaní zapojila zhruba polovina z původního počtu a deníky ze všech tří vln poslalo 10 studentů a kolegů. Na vlastní analýzu je jistě brzy, avšak jedno se dá potvrdit již v tuto chvíli. V první vlně odpovědí na výzvu k sepisování deníků převládalo téměř nadšení pro zapojení se do vlastního psaní. „*Váš nápad se mi moc líbí a začala jsem jej realizovat prakticky okamžitě, jakmile jste napsal. Skvělý nápad.*“ (RM)⁵

„*Chtěla bych vám moc poděkovat, že jste přišli s nápadem, abychom si vedli deník v době koronaviru. I já jsem si každý den zaznamenávala události a pocity, ale vzhledem k tomu, že v podstatě většinu dne sedím u počítače kvůli práci a školním povinnostem, tak se mi nechtělo ještě večer rekapitulovat den písemně. Tudíž jsem si vždycky zážitky daného dne večer nahrála na diktafon. Postupně tyto nahrávky přepisuji a věřím, že naše práce bude pro budoucnost užitečná.*“ (AJ)

I na druhou výzvu reagovali studenti stále pozitivně, bylo to především proto, že cítili odpovědnost k vědeckému projektu: „*říkala jsem si, kdy se asi zase ozvete. Samozřejmě se zapojím, když už jsme to dotáhli až sem.*“ (BH). Ve třetí výzvě už reagovali oslovení méně „nadšeně“: „*Děkuji Vám za e-mail; zvážím účast i ve III. kole něčeho jako deník...*“ (MJ)

Pokud můžeme vyslovit nějakou hypotézu stran poklesu aktivity ve psaní deníků, pak kromě samotné složitosti si každý den nebo týden sednout k počítači a sepisovat své zážitky, bylo hlavním problémem, že se po počátečním „nadšení“ dostavila v průběhu „stále nekončící“ pandemie apatie a ztráta energie, kterou jsme všichni museli napřít k vlastnímu fungování ve zcela nové realitě. Mnozí z pisatelů deníku si rovněž uvědomili, do jaké míry jsou deníky osobní

⁵ Následující citace pocházejí z e-mailové komunikace Miroslava Vaňka se studujícími OHSD v průběhu let 2020 a 2021. Jména studujících a absolventů uvádíme pouze ve formě iniciál.

záležitostí: „*Snad moje psaní k něčemu bude, musím říci, že jsem odesláni trochu zvažovala, protože je to místy dost intimní zpověď, ale vím, že u Vás budou zápisky v dobrých rukou.*“ (HZ) Jindy si naopak museli přiznat, že již nemá cenu deník psát, protože v něm nemohou popsat vše a sami, jak se přiznávali, podléhali autocenzuře (to je ale samozřejmé, a to nejen při psaní deníků či memoárů v jakékoli době). Mnozí vlastní autocenzuru řešili tak, že deník bez toho, že by si ho po sobě přečetli, raději rovnou poslali: „*V příloze posílám druhou část „deníku.“ Raději tak činím hned, neboť vím, že pokud bych si to po sobě přečetla, celé bych to přepsala.*“ (BH)

Využití tohoto typu pramene je samozřejmě spíše otázkou budoucnosti. Jak je z výše uvedeného patrné, obsahují velice citlivé údaje, informace mnohdy nesdílitelné i nejbližším členům rodiny, a proto je s nimi nutné zacházet nanejvýš opatrně a eticky. Jako nejpravděpodobnější a zároveň nejvhodnější se nám v tuto chvíli jeví jejich archivace, případně doplnění o záznamy těch, kteří si deníky píšou i nadále a přislíbili nám jejich poskytnutí. Především bychom se však chtěli pokusit o trochu jiný typ orálně-historického rozhovoru, tedy s autory deníků – nad jejich deníky. Jak se změní jejich nahlížení událostí roku 2020 a 2021 s odstupem času a jak budou vnímat své vlastní zápisky?

II. fáze: obrazy každodennosti v pandemii (foto-výzva)

Zatímco v případě psaní deníků nebylo nutné, aby výzkumníci a výzkumnice navazovali jakýkoli sociální kontakt, s postupně se zlepšující situací, kdy lidé začali trávit více času i mimo domov, byť obvykle o samotě či pouze v okruhu rodiny, oslovili jsme 22. dubna 2020 naše studující a absolventy (celkem téměř 300 lidí) s prosbou o poskytnutí „fotografií každodennosti v pandemii“. Naše kolegyně a kolegové nám tak posílali jak obrázky prázdných měst a obcí, záběry ze šití roušek či front před galanteriemi, tak méně „dokumentární“ záběry, které zachycovaly jejich aktuální pocity a rozpoložení. Někteří v zasílání dokonce pokračují spontánně i nadále, aniž bychom tuto výzvu explicitně opakovali.

III. fáze: orální historie

Po okamžitých kladných odezvách na foto-výzvu z řad našich studujících a absolventů bylo však zřejmé, že jako orální historici nesmíme zapomínat na to hlavní, na čem stojí naše práce, a sice na zaznamenání subjektivních svědectví prostřednictvím rozhovoru. O den později, 23. dubna 2020, jsme proto zmiňované téměř tři stovky lidí obeslali opětovně s prosbou o pořízení rozhovoru s někým z jejich blízkého okolí v období vyhlášeného nouzového stavu. Výcházeli jsme opět z aktuální situace, kdy se již lidé v rámci rodin začínali znovu scházet, a výzva k setkání a natočení rozhovoru tak nebyla za dodržení všech opatření riskantní pro tazatele ani narátory.

Celkově tedy bylo osloveno 271 studujících a absolventů programu Orální historie – soudobé dějiny, kteří disponují potřebnými dovednostmi, aby i bez úvodního školení byli schopni narátora oslovit, vysvětlit mu projekt i rozhovor realizovat a zpracovat. Narátoři oproti tomu nebyli omezeni ničím – věkem, profesí, pohlavím, lokalitou ani zaměstnáním. Témat, která jsme chtěli postihnout, bylo několik, obecně je lze shrnout pod samotné prožívání pandemie, hodnocení situace, zaznamenání subjektivních pocitů, případné dopady na rodinný a pracovní život a podobně.

Snad i díky takto široce definované skupině potenciálních narátorů se nám podařilo ke spolupráci získat celkem 30 tazatelů a tazatelek, z čehož 19 bylo ze skupiny absolventů, 10 studujících a 1 vyučující. Zapojila se tedy více než desetina oslovených tazatelů, z nichž mnozí absolvovali studium i před více než 5–10 lety. Těchto 30 tazatelů nakonec v období od dubna do května, mimořádně června 2020 pořídilo rozhovory s 67 narátory, z čehož pouze dva rozhovory byly skupinové, tedy s více než jedním narátorem zároveň. Můžeme říci, že průměrně jeden tazatel (studující či absolvent OHSD) realizoval rozhovory alespoň se dvěma narátory, což lze interpretovat také jako velké ztotožnění aktivních tazatelů s naším projektem, který byl přitom spuštěn spíše impulzivně bez běžné přípravy, kterou provázejí například grantové projekty. Již tehdy jsme též uvažovali o možnostech na pořádané rozhovory v budoucnu navázat v rámci nějakého časosběrného projektu. Domnívali jsme se však, že se za narátory my nebo naši kolegové-tazatelé vrátíme až za mnoho měsíců či spíše let.

Jakmile skončily letní měsíce roku 2020, bylo ovšem jasné, že se epidemiologická situace počíná opět zhoršovat. Když byl 5. října českou vládou opětovně vyhlášen nouzový stav, oslovili jsme okamžitě „naše“ tazatele s prosbou natočit opakovaný rozhovor se stejným narátorem. Motivace byla zřejmá: zatímco ještě před několika měsíci jsme se domnívali, že se situace ve stejném rozsahu opakovat již snad nebude a společnost i orálně-historický výzkum se navrátí takřkajíc „do normálu“, skutečnost byla zcela odlišná. Chtěli jsme tak zaznamenat nejen opětovné aktuální rozpoložení narátorů (a skrze reakce a e-mailovou komunikaci i tazatelů), ale taktéž zachytit, jak prožili léto, jak reflektují opětovný nástup pandemie a jak hodnotí postup státu v jejím zvládnání. Navrhovanými tématy pro druhé kolo rozhovorů v rámci roku 2020 se tak stalo zejména již zmíněné prožívání léta, percepce znovu nastalé situace, vnímání případných rozdílů oproti jarní vlně a jejich případné srovnání.

Do této druhé fáze našeho orálně-historického projektu prožívání pandemie se zapojila zhruba polovina tazatelů, potažmo narátorů, kteří přispěli již v první fázi. Zbývající studující a absolventy jsme již opakovaně neoslovovali – nejen z toho důvodu, že jsme je nechtěli obtěžovat případnými „nevyžádanými e-maily“, ale především jsme předpokládali, že by nás v případech zájmu vyhledali

sami. A zejména: bylo jasné, že se situace pozvolna mění a od prvotního entuziasmu a vzplanutí orálně-historických vášní k zachycení subjektivních svědectví pomalu (nejen) orálně-historická obec přecházela do stavu lehké únavy z opětovně se zhoršujících čísel a statistik.

Jak tedy vypadá naše sbírka orálně-historických rozhovorů o prožívání pandemie koronaviru? Do obou kol rozhovorů se zapojilo 36 narátorů, s nimiž hovořilo 14 tazatelů, většinou již absolventů našeho studijního programu OHSD. Pouze do prvního jarního kola rozhovorů se zapojilo 31 narátorů, respektive 16 tazatelů. Kdo ovšem jsou tito lidé?

Zatímco tazatelé se sice liší co do věku i povolání, mají společnou jednu zásadní věc: všichni jsou či v minulosti byli vzdělávání jak v soudobých dějinách, tak (a v tomto případě zejména) v metodologických postupech orální historie, narátoři jsou skupina mnohem rozmanitější. Co se generační skladby týče, můžeme říci, že věkové rozmezí našich narátorů se pohybuje mezi 18 a 88 lety v době pořízení rozhovoru. Převážná většina však byla narozena v 70.–90. letech 20. století, v době rozhovorů jim tedy bylo mezi 20 až 50 lety. Rozhovory nám poskytlo 41 žen a 26 mužů, kteří pocházejí především z Prahy, Středočeského kraje, Libereckého kraje, Plzeňského kraje, Jihomoravského kraje, Královéhradeckého kraje a z Vysočiny. Velice heterogenní je skupina narátorů i po stránce zaměstnání: již z věkového rozpětí je zřejmé, že jsou zastoupeni studenti i senioři, dále například učitelé, zdravotníci, umělci, novináři, policisté, podnikatelé, architekti, sociální pracovníci či pečovatelé v domovech pro seniory. Takto rozmanitá skladba narátorů je přitom v orálně-historickém projektu vzácná, potvrzuje ale sekundárně to, co již bylo řečeno, totiž že pandemie je ostatně věcí nejen celospolečenskou, ale i celosvětovou.

To však není jediné specifikum naší sbírky. Naši tazatelé nám (oběma autorům tohoto článku) posílali jak nahrávky rozhovorů, tak oskenované informované souhlasy, podepsané narátory, a alespoň krátké protokoly rozhovorů a karty narátorů.⁶ Ze všech těchto výstupů přitom vystupuje napovrch nejen sdílené povědomí o závažnosti situace, ve které se rozhovory uskutečňovaly, a to pro obě strany, pro narátory i tazatele, ale též vysoká míra citového zapojení z obou stran. Zatímco narátoři mnohdy oceňovali možnost s někým vést po delší době obsáhlý rozhovor a „vypovídat“ se ze svých pocitů, tazatelé refletovali jak ve svých protokolech, tak častěji v průvodních e-mailech – zejména v první fázi – vděčnost za naši iniciativu a znatelný pocit smysluplnosti jejich činnosti. Všichni ostatně mají k orální historii blízko a dobře si uvědomují jedinečnost situace i pramenů, které v ní mohou potenciálně vzniknout: „*Tento projekt je velice zajímavý a je mi ctí se na něm podílet. Navíc bylo příjemné si znovu připomenout orální historii.*

⁶ Blíže viz např. VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2931-5.

Děkuji za tuto příležitost.“ (MM) „Dobrý den, posílám dva rozhovory. Bylo zajímavé zase si sednout k diktafonu.“ (EB, absolventka) „Přeji dobrý den, v úvodu svého e-mailu bych ráda vyjádřila, jak moc jsem ráda za možnost přispět dílkem do terénního výzkumu koronavirové krize a jak mě obecně velmi těší váš přístup.“ (EB, studující) „Ačkoli rozhovor vznikl značně spontánním způsobem a není dokonalý, věřím, že v budoucnu může sloužit jako bezprostřední svědectví této doby.“ (OP)⁷ Nejen po stránce různorodosti narátorů, ale i „citové investice“ všech zúčastněných stran se domníváme, že se jedná o mimořádný projekt (nejen) české orální historie, na který již nyní někteří kolegové z Fakulty humanitních studií navázali či navazují.

Prvním hmatatelným výsledkem je diplomová práce Jana Šenkýře, která se zabývá prožíváním první vlny pandemie v týmu zpravodajství Událostí České televize, kde sám autor pracuje, a která byla obhájena v září 2020.⁸ Na to navazují již řešené bakalářské a diplomové práce, zabývající se prožíváním pandemie v oblasti gastrobyznysu, mezi učiteli na základní škole a mezi zdravotníky, které vede právě tým, odpovědný za tuto první českou orálně-historickou sbírku na Fakultě humanitních studií UK. S ohledem na aktuálnost a všemi oblastmi prostopující zkušenost očekáváme, že podobné projekty budou vznikat ve zvýšené míře i nadále.

IV. fáze: časoběr?

Výše jsme zmínili, že jsme již po prvním kole rozhovoru na jaře a v létě 2020 začali zvažovat možnosti časoběrného neboli longitudinálního projektu, kdy jsme ovšem na první rozhovory plánovali navázat mnohem později než na podzim 2020. I díky tomuto rychlému vývoji je nicméně nutné dodat ještě jedno specifikum našeho projektu: kromě výše zmíněných je totiž charakteristický i tím, že se neplánovaně v průběhu jednoho roku uskutečnily s jedním narátorem dva rozhovory, zatímco se však vnější podmínky výrazně proměňovaly a odlišovaly tak oba rozhovory od sebe mnohem více, než je obvyklé. S nadsázkou můžeme říci, že se nám podařilo zachytit jakýsi „časoběr v (plánovaném) časoběru“. Mezi jarními a podzimními rozhovory již jsou totiž jasně přítomné posuny, rozdílů či zkrátka jen pokroky narátorů: někteří byli v jarní fázi plni entuziasmu, aktivně se zapojovali do různých iniciativ na podporu ohrožených skupin či pracovníků v tzv. první linii, ale na podzim se vyznávali z pocitů apatie a nedostatku energie, jako by veškerou vyčerpali na jaře, protože nečekali, že se tato situace vrátí v takové síle a tak brzy. Jiní naopak zvládali druhou vlnu lépe, neboť po jarních osobních krizích, spojených i s psychickými problémy, již tušili, jak se na izolaci připravit. Jak si však představujeme zmiňovaný „plánovaný“ časoběr?

⁷ E-mailová komunikace Jany Wohlmuth Markupové se studujícími a absolventy OHSD, 2020.

⁸ ŠENKÝŘ, Jan. *Vysílání v roušce – sonda do výroby zpravodajství České televize vprostřed koronavirové krize*. Diplomová práce. Praha : Fakulta humanitních studií UK, 2020.

Především je nutné podotknout, že časosběrné výzkumy jsou sice pro většinu lidí spojeny spíše s jinými oblastmi, než je orální historie – typicky s filmovou tvorbou a podobně. Nicméně i orální historie má již s podobnou metodou, kdy se za týmiž narátory tazatelé vydávají opakovaně v průběhu i několika desítek let a rozhovory navazují neustále na sebe, alespoň částečnou zkušenost. Ze zahraničních projektů je na místě zmínit především projekty o přeživších holocaustu či událostech na Tchien-an-men v Pekingu v roce 1989.⁹ Z českých pak stojí za povšimnutí zejména časosběrný projekt o studentských aktivistech z roku 1989, který jsme dokončili v roce 2019.¹⁰

Jak je patrné, na poli časosběrné orální historie lze tedy snad bez nadsázky – a podezření z přehnané samolibosti – hovořit o tom, že jsme jakýmijsi jejími průkopníky nejen v českém prostředí. Právě to nás vede k plánům rozhovory s týmiž narátory zopakovat ještě jednou, ale s delším časovým odstupem a teprve až díky němu se pokusit o jejich hlubší zpracování. Právě aktuálnost a celosvětový dopad pandemie totiž otevírají dvě zásadní otázky do budoucna: téma mezinárodní spolupráce a nové výzvy orální historie v čase krizí.

Na globální pandemii s globálním výzkumem

Již v dubnu 2020 redaktori časopisu *Oral History* kontaktovali Miroslava Vaňka se zájmem o zprostředkování situace ohledně „koronakrizy“ v České republice. Článek s titulem „*Czech Republic: Oral history, memory and the coronavirus crisis*“ vyšel na přelomu let 2020/21.¹¹ *Oral History* pokračuje v mapování zájmu orálních historiků o průběh, respektive důsledky pandemie i v dalším čísle.¹²

V dubnu 2020 vytvořila Mezinárodní asociace orální historie (IOHA) mezinárodní síť sdružující vědce od Austrálie po Řecko, od Číny po Spojené státy americké, od České republiky po Finsko. Cílem stávajícího projektu je zdokumentovat globální povahu pandemie v éře globálních krizí a událostí. V základním dokumentu tohoto zatím spíše neformálního uskupení se uvádí, že podle kontextu má pandemie významný sociálně-zdravotní, ekonomický a psychologický dopad, často zhoršený nerovnostmi vyplývajícími z rozličných forem sociální, rasové a politické nespravedlnosti. Hlavní myšlenkou této vědecké sítě

⁹ LAUB, Dori, BODENSTAB, Johanna. Wiederbefragt: erneute Begegnung mit Holocaust-Überlebenden nach 25 Jahren, *BIOS – Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen*, vol. 20, no. 2, 2007, s. 303–315. British Library. Massacre in Tiananmen Square, China 1989. [Online] Dostupné z URL: <https://www.bl.uk/learning/timeline/item105757.html> [Cit. 2021-04-30]

¹⁰ VANĚK, Miroslav a kol. *Sto studentských evolucí: vysokoškolští studenti roku 1989: životopisná vyprávění v časosběrné perspektivě*. Praha : Academia, 2019. ISBN 978-80-200-3027-6.

¹¹ VANĚK, Miroslav. Czech Republic: Oral history, memory and the coronavirus crisis, *Oral History*, vol. 48, no. 2, Autumn 2020, s. 21–22.

¹² International Work, *Oral History*, vol. 49, no. 1, Spring 2021, s. 18–30.

bylo zachytit globální charakter pandemie a vytvořit prostor pro orální historiky po celém světě, aby si mohli vyměňovat zkušenosti, nacházet zpětnou vazbu a společně přemýšlet o transformaci našich životů v pandemii.¹³

Hned od začátku se v této skupině angažují Miroslav Vaněk, Jana Wohlmuth Markupová (autoři článku) a Pavel Mücke. Ze zahraničních kolegů můžeme jmenovat například Roba Perkse (UK), Stephanie Snow (UK), Marka Wonga (Singapur), Marka Cavea (USA) nebo Camerona Vanderscoffa (USA). Zejména na počátku sehrál v celosvětovém propojení významnou úlohu též Alessandro Portelli (Itálie).

Výzva v nejvyšší možné míře akcentovala úlohu orálních historiků, kteří by jako profesionálové v oboru měli prohloubit a vést vzájemný dialog napříč národními, regionálními a kulturními liniemi právě v této pandemické krizi.

Po roce diskuzí doslova napříč globem se zdá, že jsme došli k několika závěrům. Pomůžeme si opět shrnutím Riki van Boeschoten a jejího rukopisu pro IOHA, neboť naše zkušenosti jsou zatím obdobné.

- 1) Nejednoznačný dopad rozhovorů „na dálku“ (on-line) na intersubjektivitu – která má v orální ústřední roli. Ponecháme-li stranou – někdy nesmírné – technologické problémy, většina z nás souhlasí s tím, že „vzdálenost“ nenapomáhá postupnému budování vzájemného vztahu důvěry umožňujícího „hluboké rozhovory“ a „hluboké naslouchání“. Na druhou stranu skutečnost, že „jsme v tom všichni“, může mít pozitivní dopad na budování vztahu tazatel – narátor.
- 2) Druhá věc, kterou jsme se naučili, je, že kvůli rychle se vyvíjející pandemii na celém světě musíme být připraveni na velice rozličné obtíže, být v našich výzkumných koncepcích velmi flexibilní a neustále vynalézat nové metody, abychom se přizpůsobili novým situacím.
- 3) Třetí bod se týká měnících se časových perspektiv, které chceme v rozhovorech zachytit. Longitudinální přístup, nyní se stále častěji prosazující i v projektech orální historie, může mít zásadní vliv na pochopení současné situace, na rozdíl třeba od novinářských zpráv, které mají mnohem kratší platnost. Chápeme, že je důležité hned od začátku zachytit změny, které do života lidí přinesla pandemie. Jsme přesvědčeni o opakování rozhovorů s našimi narátory v dalších fázích. Zcela jistě se budou měnit vzpomínky našich narátorů na pandemii, měnit se ale budeme i my sami.
- 4) Čtvrtý a poslední bod se týká toho, co bychom mohli nazvat „multimodalitou“ paměti. Zde se dotýkáme otázky pramenů orální historie. Ve srovnání

¹³ BOESCHOTEN, Riki van. Rukopis článku COVID 19: Can Oral History Capture the Global Character of the Pandemic?, e-mailová komunikace s Miroslavem Vaňkem, 2020.

s „pomalým“ výzkumem v „normálních“ dobách, kdy se obvykle pokoušíme srovnávat rozhovor s archivními nebo publikovanými sekundárními zdroji, musíme v „rychlých“ dobách rozvíjející se pandemie rozšířit spektrum pramenů. Orálně historické rozhovory je potřeba komparovat s paralelně psanými deníky, s písňemi nebo fotografiemi.¹⁴ Stále důležitější roli budou v tomto smyslu hrát nepochybně i internetové zdroje (různé vlogy, podcasty atp.).

Již zmiňovaná IOHA ostatně hraje v tomto propojení orálních historiků po celém světě stále větší roli, což nepochybně souvisí s celosvětovým rozměrem pandemie. Je totiž nutno dodat, že krom zmíněných debat je aktuálně v jednání též ustavení samostatného panelu/panelů na nadcházející konferenci IOHA, která se měla konat v Singapuru v červnu 2020. V důsledku pandemie byla přeložena, ale paradoxně právě přesun do on-line prostoru či hybridní formy (kombinace osobní účasti a účastníků připojených on-line) by v tomto smyslu mohl do budoucna napomoci ještě většímu propojení napříč kontinenty.

Závěrem aneb nové výzvy orální historie

Z tohoto výčtu aktivit našich zahraničních kolegů, jejich projektů, plánů i strategií je pozoruhodné mimo jiné i to, jak podobně, byť zpočátku zcela nekoordinovaně jsme postupovali. Většina z nás cítila potřebu „něco dělat“, a to nejen pro nás samotné, naše nejbližší, ale i pro budoucí výzkumné využití. Každý z nás během své výzkumné praxe zažil momenty, kdy si říkal: „kéž bych s ní/m mluvil již tehdy, kéž bych měl z té doby nějaké deníky“ a to bez ohledu na to, zkoumal-li jsme tzv. velké nebo malé dějiny. Svědectví přímo z průběhu zkoumané události je zkrátka neocenitelné nejen proto, že je pomíjivé, prchavé – nepořídíme-li jej okamžitě, nebude již dostupné nikdy –, ale především proto, že nám zprostředkovává pohled na události bez znalosti toho, co po nich bude následovat. Právě to je přitom souvislost, kterou historik obvykle zná dobře, ale historický aktér toho nebyl schopen. Naším ambicí proto je prostřednictvím shromáždění osobních či subjektivních výpovědí z „oka hurikánu“ do budoucna tuto propast alespoň pomoci přemostit.

Díky spolupráci se zahraničními kolegy jsme tedy na jedné straně byli s to posléze koordinovat postup společně, zároveň jsme mohli sdílet své zkušenosti z podobných situací. Přestože v České republice je takovéto využití orální historie zatím spíše raritní záležitostí, je nutno zmínit, že mezi přítomnými diskutéry na našich on-line setkáních, která probíhají takřkajíc napříč všemi časovými pásmy, je obvykle i již zmiňovaný Mark Cave, který působí jako hlavní kurátor orálně-historických sbírek v americké The Historic New Orleans Collection a je také spolu s Stephenem M. Sloanem autorem knihy *Listening on the Edge: Oral*

¹⁴ BOESCHOTEN, Riki van. Rukopis článku COVID 19: Can Oral History Capture the Global Character of the Pandemic?, e-mailová komunikace s Miroslavem Vaňkem.

History in the Aftermath of Crisis.¹⁵ V této publikaci shrnují a kriticky reflektují zkušenosti z orálně-historických projektů ze dvanácti světových krizí i způsoby, jakými tyto momenty proměňují orální historii. Prostřednictvím této spolupráce a zde představeného projektu jsme tedy vstoupili na pole dosud v českém prostředí blíže nepoznané, a sice do oblasti takzvané krizové orální historie (crisis and disaster oral history). Toto docela nové a v budoucnu nejspíše rozvíjené zaměření (nejen) české orální historie s sebou však přineslo množství možností i otázek.

Tu nejpalcivější, ze které všechny ostatní vyplývají, můžeme shrnout jednoduše: jedná se o orální *historii*, pokud rozhovory zachycují *žitou současnost*? Není to spíše jakýsi *záchranný výzkum pro futuro* ve smyslu výchozího bodu budoucího časosběrného projektu? A měli bychom nyní vůbec s rozhovory pracovat a vyvozovat z nich nějaké „konečné“ závěry ve chvíli, kdy nejen narátoři, ale ani výzkumníci nemají od událostí odstup, neboť v nich – v tomto případě v pandemii – stále žijí?

Jak je již z výše řečeného pravděpodobně zřejmé, kloníme se alespoň prozatím k tomu, že je i v tomto případě nutné od získaných pramenů mít možnost alespoň trochu podstoupit a získat potřebný nadhled. Je to ale i právě tento moment, který činí náš „koronavýzkum“ mimořádným. Zatímco obvykle řeší orální historikové problém příliš velké vzdálenosti od událostí, na které narátoři vzpomínají, a bojují s působením individuální, kolektivní a veřejné paměti, jak ji akcentují média spolu s některými politickými reprezentacemi, v tomto případě se nacházíme jaksí na počátku „paměťotvorného období“. Jak ale upozornil Rob Perks, ředitel orálně-historických sbírek v British Library, na jedné z posledních schůzek výše zmiňovaného neformálního sdružení orálních historiků z celého světa na jaře 2021, kterého si dovolíme na závěr parafrázovat: „měli bychom se vyvarovat toho, že budeme pandemii *automaticky* nazírat jako nějaký historický milník. Mohlo by se stát totéž co s 2. světovou válkou: historici ji vidí jako jasný předěl, ale pro lidi možná bude zlomového ještě něco docela jiného...“ Tím se však již dostáváme na rovinu ryze spekulativní. Po prvotním prozkoumání získaných pramenů (psaných, vizuálních i orálně-historických) si nicméně dovolíme přece jen odhadnout, že nějak zásadní roli sehraje zřejmě pandemie v životě většiny narátorů. Je sice možné, že s odstupem času nebudou *hovořit přímo o pandemii*, ale o jejich *důsledcích* – o ztrátě zaměstnání, o změně priorit, o proměnách vztahů, o zdraví, o rodině... Věříme nicméně, že právě tuto subjektivní stránku prožívání koronavirové pandemie se nám i díky již zahájenému projektu podaří jednou pochopit.

¹⁵ CAVE, Mark, SLOAN, Stephen M., eds. *Listening on the edge: oral history in the aftermath of crisis*. Oxford : Oxford University Press, 2014. ISBN 978-0-19-985930-6.

Použité zdroje / References

Literatura

CAVE, Mark, SLOAN, Stephen M., eds. *Listening on the edge: oral history in the aftermath of crisis*. Oxford: Oxford University Press, 2014. ISBN 978-0-19-985930-6.

International Work, *Oral History*, vol. 49, no. 1, Spring 2021, s. 18–30.

LAUB, Dori, BODENSTAB, Johanna. Wiederbefragt: erneute Begegnung mit Holocaust-Überlebenden nach 25 Jahren, *BIOS – Zeitschrift für Biographieforschung, Oral History und Lebensverlaufsanalysen*, vol. 20, no. 2, 2007, s. 303–315.

THOMPSON, Paul, BORNAT, Joanna. *The Voice of the Past: Oral History*. Oxford: Oxford University Press, 2017. ISBN 978-0-19-933546-6.

VANĚK, Miroslav. Czech Republic: Oral history, memory and the coronavirus crisis, *Oral History*, vol. 48, no. 2, Autumn 2020, s. 21–22.

VANĚK, Miroslav a kol. *Sto studentských evolucí: vysokoškolští studenti roku 1989: životopisná vyprávění v časoběrné perspektivě*. Praha: Academia, 2019. ISBN 978-80-200-3027-6.

VANĚK, Miroslav, MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku: teorie a praxe orální historie*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2015. ISBN 978-80-246-2931-5.

Kvalifikační práce

ŠENKÝŘ, Jan. *Vysílání v roušce – sonda do výroby zpravodajství České televize vprostřed koronavirové krize*. Diplomová práce. Praha: Fakulta humanitních studií UK, 2020.

Internetové zdroje

British Library. Massacre in Tiananmen Square, China 1989. [Online] Dostupné z URL: <https://www.bl.uk/learning/timeline/item105757.html> [Cit. 2021-04-30]

Česko-Slovenská filmová databáze. Nákaza. [Online] Dostupné z URL: <https://www.csfd.cz/film/273515-nakaza/prehled/> [Cit. 2021-04-30].

World Health Organization. WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. [Online] Dostupné z URL: <https://covid19.who.int/> [Cit. 2021-04-30].

O autorech

Prof. PaedDr. et Mgr. Miroslav Vaněk, Ph.D., je historik zabývající se českými soudobými dějinami, průkopník české orální historie a ředitel Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. V roce 2010 byl zvolen prezidentem International Oral History Association. Je autorem nebo spoluautorem více než dvaceti vědeckých publikací a téměř stovky odborných článků v domácím i mezinárodním prostředí. Působí i jako vysokoškolský pedagog, v roce 2008 založil na Fakultě humanitních studií UK magisterský studijní program Orální historie – soudobé dějiny.

E-mail: vanek@usd.cas.cz

Mgr. Jana Wohlmuth Markupová, Ph.D., vyučuje na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy, kde v letech 2017–2020 působila také jako vedoucí navazujícího studijního programu Orální historie – soudobé dějiny FHS UK. V současnosti působí jako zástupkyně garanta. Mezi její odborné zájmy patří vedle orální historie především biografický přístup k výzkumu soudobých dějin a mikrohistorie. Je mimo jiné autorkou monografie *Ivan M. Havel: Od Puzuka k Sakatekovi (1938–1989)*.

E-mail: Jana.WohlmuthMarkupova@fhs.cuni.cz